

Les fortificacions medievals de la vila de Sarral

RESUM

En el present article es dona notícia dels dos cercles murallats medievals de Sarral, el primitiu del segle XII i el del segle XIV, ordenat edificar pel rei Pere III. A més, s'aporten dades respecte als conflictes bèl·lics patits per la població de Sarral i la seva muralla.

RESUMEN

Se aportan datos para documentar la construcción de los dos recintos amurallados de la villa de Sarral, el primitivo del siglo XII y el del siglo XIV, mandado construir por el rey Pedro III. A la vez, se documentan los conflictos bélicos que afectaron la población y su muralla.

ABSTRACT

In this paper is given the news of the two circles murallats medieval Sarral the early twelfth century and the fourteenth century, ordered built by King Peter III. In addition, data are provided with regard to conflicts suffered by the people of Sarral and its wall.

.....

Jaume Felip Sánchez, (Tarragona, 1960). Inicià els estudis universitaris el 1977 a la Facultat de Ciències Físiques de la Universitat de Barcelona, on estudià els cursos del primer cicle. Posteriorment cursà els estudis de Farmàcia a la mateixa Universitat, obtenint la llicenciatura amb grau l'any 1985. Ha cursat assignatures d'alguns cursos a la Facultat de Geografia i Història per la UNED. En els anys 1989-1997, fou membre numerari de l'Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Els anys 1987-1994 exercí de secretari del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà i de 1994-2003 ostentà la presidència d'aquesta institució, on actualment ocupa el càrrec de vocal. Asidu conferenciant, la seva bibliografia és extensa, sobretot en articles i llibres d'Història Medieval i Farmacèutica.

Les fortificacions medievals de la vila de Sarral

Jaume Felip Sánchez

jaufelip@coft.cat*

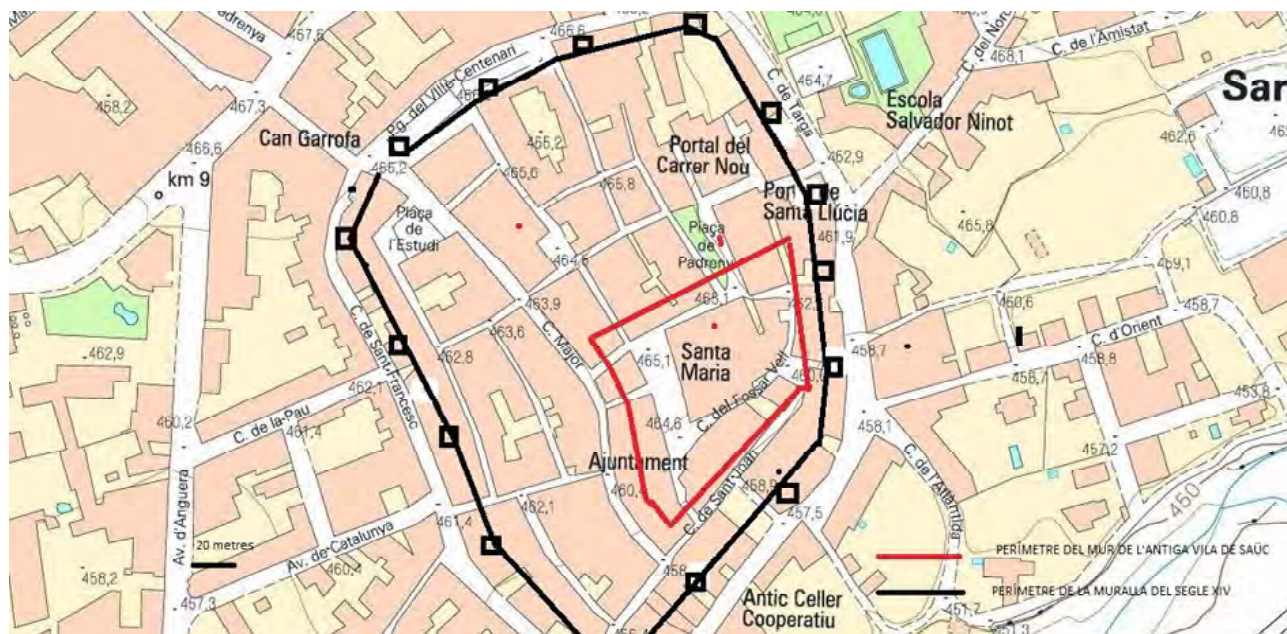
Paraules clau: muralla, Sarral, setges

La vila de Sarral es fundà l'any 1180 mitjançant l'atorgament, per part del rei Alfons I, de la corresponent carta de població. Aquest acte protocolari fou possible gràcies a l'arbitratge -conegut pel judici de Lleida- celebrat l'any 1178, pel qual s'estipulà la segregació del terme de Saüc, Pedrinyà i les Arenelles de l'antic terme del castell de Forès. Aquest terme de Saüc provenia del territori d'unes dominatures o porcions de terreny que el comte de Barcelona, Ramon Berenguer I i la comtessa Almodis s'havien reservat l'any 1058, quan infeudaren el puig de Forès als nobles Mir Foguet i el seu nebot Bernat Llop. L'any 1076 ja es documenta aquest lloc de Saüc, però aquest incipient poblament deuria ser abandonat arran de les reiterades escomeses sarraïnes de la darrereria del segle XI i la primera meitat del segle XII¹.

La vila vella o l'antic reducte de Saüc

El petit grup de cases que constituïa l'antiga vila de Saüc fou l'indret escollit pel rei i pel seu batlle per centralitzar l'activitat econòmica i administrativa del nou terme nascut de les disposicions dels anys 1178 i 1180. El batlle que documentem entre els anys 1184 i 1202 era Ramon de Bordell, un personatge que tenia propietats i interessos a Montblanc i fins i tot desenvolupà durant un temps els càrrecs de batlle de Montblanc i de Sarral². Ramon de Bordell pertanyia a aquella elit d'origen ultrapiirinenc (la seva família provenia de Bordeus, la Gascunya) compromesa amb la causa dels comtes-reis. A Sarral seria l'organitzador de l'àmbit urbà: i per això li caldria aprofitar el nucli antic de Saüc, potser una mica caòtic, i deixar un espai per a la nova església i el seu cementiri: si més no, a l'any 1184 ja es documenta un sacerdot anomenat Guillem i el cementiri al 1202. També hi deuria haver en aquest àmbit o «vila vella», com ho qualifica un document de l'any 1198, un grup de cases que potser rondaria el número de trenta o quaranta, de petites dimensions, que els seus propietaris miraven a la darrereria del segle XII d'ampliar amb la compra d'espai veí.

Creiem que en aquest espai que deuria estar tancat per un hipotètic mur defensiu (que no s'ha pogut documentar) no s'hi construï cap castell. En tot cas s'hauria anomenat globalment com a «castell» a tot aquest antic recinte murallat de la vila vella, com sabem del cert que es denominà als antics recintes de les poblacions veïnes de Montblanc i Blancafort. Per al cas de Sarral, l'únic que sabem de debò és que a l'any 1397 s'arrendava l'espai o pati del castell,

Muralla de Saüc (s. XII) i Sarral (s. XIV)

tal vegada una part important de l'espai urbanístic pertanyent a l'antic Saüc. De fet, la inexistència d'un castell, entès com a una fortificació aïllada i exclusivament dedicada a la defensa de la població, podria explicar perquè a Sarral no hi hagué castlà ni dotació econòmica per a la castlania, un fet ben singular a la Conca de Barberà i a la majoria de poblacions en aquell període. Per això aquest batlle de Sarral adquirí un protagonisme elevat, ja que el seu exercici de la justícia no fou interferit per cap castlà o representant d'aquest.

Sembla, doncs, que aqueixa vila vella tindria un perímetre aproximadament quadrat, amb uns costats d'uns cent metres de longitud cadascun i una superfície d'uns deu mil metres quadrats, la meitat del qual l'ocupava l'església i la seva sagrera, en part ocupada pel cementiri (el Fossar Vell).

Molt aviat, a l'any 1192, ja es comencen a construir cases fora de l'antic recinte, per la banda nord, si més no se'n documenten al costat del camí que duia a Pedrinyà³ (la porció de l'actual carrer Major que va des del davant de l'església fins al passeig del VIIIe Centenari). Cap a la banda sud-oest, i davant d'algun portal o accés que comunicava amb el pati que hi havia davant l'església (actual plaça de l'Església) es començaren a construir cases a banda i banda del camí que marxava cap a Montblanc, camí que amb el temps es convertí en la part meridional de l'actual carrer Major. A principis del segle XIII ens trobarem que en aquest carrer es començaran a obrir botigues i obradors, conformant el que els documents anomenen el «carrer de les botigues». Seguint aquest carrer, més amunt s'obrí un espai obert dedicat al mercadeig (actual plaça de l'Estudi) que deuria constituir la plaça més important del poble, on s'hi deuria celebrar el mercat setmanal que en principi s'esqueia en dissabte; a més, les fires començaran a documentar-se a partir de l'any 1236, amb la qual cosa els sarralencs gaudirien de l'oportunitat de comprar altres productes més apreciats.

La població de Sarral continuà augmentant durant la resta del segle XIII i primera meitat del segle XIV, de tal manera que l'antic recinte fortificat deuria perdre qualsevol mena d'efectivitat envers la defensa. Per això, durant el regnat de Pere III dit «el Cerimoniós» calgué construir una nova muralla per protegir la Vila.

Construcció d'una nova muralla

Com hem dit, la muralla de la qual encara romanen restes significatives en els antics corrals o patis i entre mig d'algunes cases dels carrers Sant Francesc, Raval de Sant Joan, carrer Targa i el passeig del VIIIe Centenari, així com els antics portals que la travessaven com Portal d'en Targa i els desapareguts Portal de Sant Joan i Portal de Pedrenyà⁴, fou promoguda pel comte-rei Pere III, dit «el Cerimoniós» arran de la Guerra que enfrontava el seu reialme, la confederació catalanoaragonesa, contra el veí regne de Castella, a l'anomenada guerra «dels dos Peres»; el conflicte permetria esbrinar quin dels dos reis posseïa l'hegemonia entre els regnes peninsulars⁵. Era l'any 1356 i aviat les hostilitats anaren pujant de to. Disposem d'una notícia que ens indica que l'any 1358 els jurats de Sarral feien algunes torres noves i arreglaven d'altres torres del recinte defensiu de Sarral. Aquestes torres eren llogades a gent per viure-hi, però aquests llogaters es queixaren que l'excavació del vall, necessària per a fer més alta la torre i proporcionar major defensa, provocaria la debilitació dels fonaments de les torres i provocaria la seva possible ensulsiada. Aquests llogaters finalment reomplien els valls en contra de la voluntat dels oficials reials. El rei ho solucionà manant que les futures torres a construir no fossin llogades a ningú⁶.

Vers l'any 1366 Bernat de Foix, lloctinent de procurador general al ducat de Girona i comtat de Cervera en nom de l'infant Joan, expedí un manament dirigit a Bord de Gravalosa, aleshores veguer de Sarral i de la vegueria de Montblanc ja que no hi era present el batlle de Sarral, Arnau de Sarovira. El manament ordenava que es posés a treballar en la reparació de la muralla un grup d'homes que s'havia enfrontat al sotsbatlle de Sarral. Més tard, degut al nomenament del nou batlle de Sarral, Tristany de Vilaragut, l'infant Joan l'hi encarregà el 7 d'abril del 1366 la direcció de les obres de reparació de la muralla, destituint de l'esmentada direcció al veguer Bord de Gravalosa. En aquells moments es temia que les tropes mercenàries de les Companyies Blanques, comandades per Bertran du Guesclin, tornessin a passar per terres catalanes robant i destruint els llocs indefensos, després d'haver col·laborat amb el bàndol catalano-aragonès en la Guerra dels dos Peres o Guerra contra Castella.

De fet, però, el recinte emmurallat fou construït de nova planta a partir de l'any 1374, tot i que les reparacions documentades el 1358 i el 1366 podrien fer referència a un recinte amb el mateix perímetre, però amb torres i murs de menor resistència, fets amb parets de tàpia. Tota aquesta activitat corresponia a la frenètica actitud del rei Pere III davant l'amenaça de Jaume de Mallorca que volia entrar amb tropes per la frontera pirinenca i inquietava contínuament el territori. El rei obligà els sarralencs a rodejar la Vila de murs i valls amb multitud de manaments, amenaçant-los amb greus penes si no posaven fil a l'agulla tot seguit. El 14 de febrer del 1374

l'infant Joan, veient la necessitat dels sarralencs, els concedí que la mateixa imposició concedida pel rei i que l'any 1374 en finia la llicència, la poguessin allargar per sis anys, per tal de fer front a la important despesa de construir murs i valls. L'enfortiment de les muralles fou seguit d'altres mesures, com la de fer recollir de llocs no defensables del batlliu de Sarral tot el vi i la palla que s'hi trobés. Aquesta ordre fou anul·lada el 25 de desembre del 1374, quan el perill deuria anar minvant.

El 20 de gener següent l'obra ja era molt avançada: ho sabem pel manament de Pere III enviat al batlle de Sarral, Galceran de Manresa, on li deia que malgrat haver-lo nomenat capità i obrer de la vila de Sarral i en vista que els nuncis enviats pels representants municipals de la Vila li havien indicat que els murs eren prou alts i forts rodejant la població i per tant, no necessitant-lo en la direcció de l'obra, li manava que desistís d'aquells càrrecs i ordenà també que els sarralencs no l'obeïssin més com a capità ni obrer.

Amb tot, encara s'havia de fer front a molts pagaments i despeses que la ràpida construcció havia obligat a fer. El 12 de maig del 1375 els prohoms de Sarral reberen llicència per cercar diners a censal en préstec per pagar quinze mil sous per a les obres dels murs i valls de la vila de Sarral. El 10 de juny següent l'infant Joan permeté als jurats i prohoms de Sarral l'establiment durant vuit anys d'imposicions sobre el comerç, la moltura i el pastament de farina de cereals, la venda de carn i cansalada, la venda de vi i la compra-venda de tota mena de béns (taxa del 0,625%), el producte de les quals s'invertiria a les despeses de construcció dels murs i valls de la Vila, que encara no havien estat acabats, i a altres despeses municipals. Els comptes serien auditats per l'expensor de l'infant.

El rei Pere III tornà a ordenar el 4 de desembre del 1378 als batlles de Sarral i de Conesa que proveïssin en la correcta defensa de murs i valls de dites viles, seguint les indicacions del noble domèstic Guillem Sanoguera, comissari delegat pel rei en aquesta qüestió a les batllies de Sarral i de Conesa. Com veurem més endavant, l'acabament i perfecció de l'obra dels murs i torres requerirà més esforços econòmics als sarralencs.

Conclusió de la fortificació medieval

Durant el darrer quart del segle XIV, la reina Violant, senyora de Sarral preparava els seus dominis per fer front a les tropes invasores que Bernat d'Armanyac havia introduït al Rosselló, les quals amenaçaven els rodals de la ciutat de Girona tot lluitant per uns suposats drets sobre el regne de Mallorca i comtats de Rosselló i Cerdanya⁷. Per aquests motius, la reina Violant donà llicència als jurats i prohoms de Sarral per buscar diners a préstec i carregar-se amb mil sous de pensió anual en interessos i dedicar-los a pagar les despeses motivades pels preparatius militars per contrarestar l'entrada de gent armada: per a comprar arnesos i reparar murs i valls de la Vila i també per eliminar i exonerar-se d'altres dispendis municipals⁸.

Aquests diners no deuriem ser suficients i el 16 de desembre del 1389 la reina, a prec dels jurats i prohoms de Sarral, permeté imposar taxes sobre el pa pastat, el blat, el vi i qualsevol

cosa comprada a raó del 0,625% per aconseguir diners per construir, cavar i edificar els murs i valls i altres fortaleses, armes i arnesos i també per redimir interessos i pensions de censals de deute. La reina disposava de llicència per concedir dites imposicions als sarraïencs perquè li fou atorgada pel rei Joan I (Montsó, a 27 de setembre del 1389), per la qual podia imposar taxes als llocs del seu senyoriu, fos per cambra o per qualsevol altre títol de possessió, sobre pa, vi o altres coses qualsevol, per a cobrir les despeses de la seva pròpia cort.

El 23 de febrer del 1394, sense que ens consti cap amenaça urgent, els nuncis de Sarraï sol·licitaren a la reina Violant la concessió d'establir imposicions a fi d'obtenir diners per a les obres dels murs. La reina els les atorgà, podent gravar-les sobre pa, vi, carns i altres mercaderies durant vuit anys. L'autorització provenia d'una carta del rei Joan I donada a València el 16 de febrer passat. La reina també els permeté arrendar-les al preu que els semblés millor.

Per a il·lustrar aquest article presentem un plànol on plantegem la distribució hipotètica de les torres i el traçat de la muralla, basat en part en el treball de Joan Vendrell i Anguera. Calculem un perímetre de prop de set-cents vuitanta metres, amb quinze torres (o bestorres, ja que sembla que no disposaven de paret posterior) que tindrien unes dimensions de cinc metres d'ample, ressortint tres metres vers l'exterior la línia de la muralla. La distància entre les torres oscil·lava entre els quaranta i els seixanta metres, amb una mitjana de cinquanta metres. L'alçada es podria estimar en dos pisos, tal vegada uns dotze metres. Resten algunes espitlleres a alguna torre, però dels merlets que protegien les parts superiors no n'ha romàs cap. El gruix de la muralla, segons l'apreciació de Vendrell seria de cent vint-i-cinc centímetres, amb gruixos de pedra a l'interior i l'exterior i una part interior de tàpia. Sembla que només existiren tres portals: el d'en Targa i els desapareguts de Sant Joan i de Pedrenyà (o Pedrinyà).

A partir de la darrereria del segle XIV, la muralla de Sarraï ja era prou enllestida i faria front, en diferents moments històrics, a un grapat d'episodis bèl·lics.

Episodis bèl·lics relacionats amb la muralla: La Guerra Civil catalana

El primer conflicte tingué lloc amb la guerra que es declarà entre el rei Joan II i els estaments privilegiats de Catalunya, liderats per la seva Generalitat, conflicte també conegut amb el nom de Guerra Civil catalana. La comarca es convertí en camp de batalla dels dos exèrcits. Sarraï des del primer moment es declarà partidària de la Generalitat. Al setembre de l'any 1462 hi hagué combat entre els reialistes de Prades, dirigits pel comte de Prades, contra l'Espluga de Francolí i Poblet que foren ajudats pels de Montblanc i Sarraï⁹. A l'octubre el rei ocupà Tarragona, després d'haver-la assetjat durant algunes setmanes. A Tarragona Joan II hi tenia un gran aliat, l'arquebisbe Pere d'Urrea, de qui rebria una important ajuda militar, de tal manera que a principi de l'any 1463 s'havia sotmès la majoria del Camp de Tarragona al bàndol reialista¹⁰. Mentrestant, la Conca majoritàriament era partidària del Principat, fins que a primers de maig del 1464 Sarraï, l'última plaça forta del Principat a la Conca, caigué en mans de Joan II.

A mitjan gener del 1465 Barberà s'aixecà contra el rei i obri les portes a Pere de Portugal: la reina Joana Enríquez sospitava que alguns monjos de Poblet mantenien converses amb els

enemics que eren a Barberà i Prenafeta i demanava a l'abat augmentar la vigilància a la comunitat. No sabem que passà a Sarral; en tot cas es documenta que a l'abril següent el rei Joan requeria ajuda per al transport de l'artilleria que, procedent de Tarragona, s'havia de dur a Tàrraga¹¹. Tot sembla indicar que en aquells moments la Conca de Barberà fou camp d'intrigues.

Al juny de l'any 1469 es documenten lleves d'homes i soldats dels dominis de Poblet, quan el rei les demana a l'abat per fer front a Joan de Lorena, fill i lloctinent del nou rei de Catalunya, Renat I d'Anjou. Joan de Lorena comanava un exèrcit que havia pres Girona, Sant Cugat del Vallès i amenaçava de prendre Vilafranca del Penedès. Davant d'aquests perills, els de Vimbodí formaren part de la guarnició que a la darrerria d'agost del 1469 vigilà les torres del monestir de Poblet¹². Tres mesos abans, el batlle general de Poblet havia condemnat a mort a Lluís Joan, veí de Sarral, acusat d'haver intentat «conspiratòriament e ab traició cruel e malvada» «furtar lo castell de Vallclara e liurar aquell de una part als enamichs»¹³.

A la darrerria de juny del 1470 els sarralencs havien obert les seves portes a les tropes i companyia de Dionís de Portugal, enfrontant-se obertament al poder de Joan II, en uns moments en què el monarca havia consolidat el seu domini a bona part de Catalunya. Per debilitar la posició de la Vila, el rei oferí un salconduit a tots els components de la companyia de Dionís de Portugal que es volguessin passar al seu bàndol, posant-les a soldada¹⁴. Els diputats del General de Catalunya entengueren la importància de mantenir la possessió militar de Sarral i per això, per tal d'afalagar Dionís, li concediren el títol de «senyor de Sarral». L'ocupació de la Vila provocà un gran transtorn als reialistes, ja que a Tarragona es queixaven de la secada i de la rebel·lió de Sarral per justificar la manca de cereals per alimentar la població.

La rebel·lió de Sarral continuava a la darrerria de març del 1471 obligant el rei a demanar lleves a l'abat de Poblet, dels homes de l'abadia i dominis propers així com quaranta bèsties de càrrega per transportar l'artilleria de Tarragona i dur-la davant Sarral. També sol·licità armament i que l'abat portés molts homes, dos terços dels quals armats amb ballestes i l'altre terç amb llances¹⁵. Aquí la muralla de Sarral resistí durant un temps, però finalment la població es reté. No tenim cap notícia del saqueig que deuria seguir a l'entrada dels reialistes i quines destruccions patí la muralla i edificacions sarralencs.

La Guerra dels Segadors

Al segle XVII tingué lloc un altre conflicte important, la Guerra dels Segadors. Aleshores Sarral era patrimoni del Capítol de la Seu de Tarragona, fins que a la darrerria de l'any 1643 el canonge expulsat Diego Girón de Rebolledo establí a la Vila un tribunal baronial independent de la jurisdicció tarragonina¹⁶. La primera participació documentada dels sarralencs ens consta quan formaren part de la milícia que defensà Cambrils del setge del marquès de Los Velez; allí foren massacrats la majoria dels defensors, malgrat la rendició prèvia convinguda el 16 de

desembre del 1641¹⁷. En salvà la vida el sarralenc Rafel Potau, alferes de la companyia d'Antoni Potau, essent autor d'un relat fidedigne dels fatals esdeveniments¹⁸.

Durant l'any 1642 la Conca fou terra de ningú entre els exèrcits castellans, estacionats a Tarragona, i el franco-català, establert a Lleida, de tal manera que quan l'exèrcit castellà decidí atacar Lleida passaren en diferents ocasions provocant morts i destrucció indiscriminades. A tal fi els principals generals del rei castellà, Torrecuso, Hinojosa i Mortara passaren el 30 d'agost pels colls de Lilla i Cabra, cremant i assaltant Montblanc el dia 31, seguint vers L'Espluga i Poblet on feren una destrucció similar. El 3 de setembre entraren a Sarral, on cometeren tota mena de vexacions: cremaren la vila, saquejaren l'església i hi cometeren actes sacrílegs¹⁹. A la darrerria de setembre tornaren a passar per Sarral, incendiant vuitanta cases, acamissant-se amb els objectes sagrats de l'església i fent altres excessos. Tot sembla indicar que el 17 de novembre del 1647 la vila tornaria a ser assaltada i incendiada²⁰. És prou evident que la muralla medieval poc podia fer davant l'artilleria i de les noves tàctiques militars emprades pels exèrcits contendents²¹. Cal afegir, com a mostra del cinisme de la monarquia castellana, que Felip IV atorgaria l'any 1653 al marquès de Mortara el marquesat de Sarral, un títol que comprenia les viles de Sarral i Cabra, viles que havia assaltat a sang i foc deu anys abans²².

Antic portal de Sant Joan, que va existir fins a l'any 1934 i era la via natural d'entrada a la població venint del camí de Valls.

La Guerra de Successió i les tres carlinades

No tenim constància de fets rellevants durant la contesa de la Guerra de Successió a Sarral. El poble participà en el pagament de bagatges a tropes filipistes i consta el pas i acantonament de diverses tropes²³.

De les carlinades²⁴ es té notícia de l'incendi patit per la població l'any 1836. Amb tot, podria ser que la muralla encara hagués tingut una certa utilitat per evitar l'atac d'escamots només provistos d'armament lleuger. Per això deixem aquí el nostre estudi tot invitant a futurs investigadors a enriquir el coneixement del paper que aquesta construcció centenària jugà en la Història de Sarral.

Carrer i església de Sarral. Foto Josep Salvany Blanch (1912).
Biblioteca de Catalunya. Fons Salvany SaP_085_12

Notes

- 1.- Han estudiat els precedents històrics de Sarral els següents autors i les respectives obres: CAPDEVILA I MIQUEL, Tomàs a *Sarreal. Notes històriques de la Vila*. Ed. Facsímil per l'Ajuntament de Sarral i Departament Cultura de la Generalitat, 1985, pàg. 35; FONT I RIUS, J M^a, a *Cartas de Población i Franquicia de Cataluña*, I. Textos núm. 160, pp. 222-333; VALLET DE GOYTISOLO, Joan, a *La carta de població i franquicia de Sarral*, a «Miscel·lània Sarralenca. 1180-1980», Sarral 1981, pàg. 39; SANS TRAVÉ, J M^a a *Precedents històrics de la carta de població i franquicia de Sarreal*, «Boletín Arqueológico», època IV, fascs. 121-124, anys 1973-74, pp 54-56. Recentment, l'autor d'aquest treball a *Sarral, Història i Privilegis (segles XII-XVI)*, Ed. Ajuntament de Sarral, Barcelona 2015.
- 2.- FELIP SÁNCHEZ, Jaume, *Sarral, Història i Privilegis (segles XII-XVI)*, Ed. Ajuntament de Sarral, Barcelona 2015, pàg. 25.
- 3.- FELIP, J., obra citada, pàg. 26.
- 4.- En fa una magnífica descripció del que roman de la muralla i dels portals MARSAL I BONET, Antoni M., *Sarral*, Col·lecció la creu de terme núm. 2, Ed. Cossetània, Valls 1998, pp 62-63. Cal fer també esment de l'article de VENDRELL I ANGUERA, Joan «Les muralles de Sarral» a *El Baluard*, Sarral, 7, 8, 9 i 10 (1984), amb fotografies i plànol, on es fa descripció de les poques restes arqueològiques romanents de l'antiga muralla medieval.
- 5.- MORERA, Emili «Noticia histórica del cerco amurallado de Montblanch, y hechos históricos con que se relaciona» a *Boletín Arqueológico*, época II, març-abril 1916, núm.11, pàg. 53.
- 6.- FELIP, J. Obra citada, pp 73-74.
- 7.- TESIS i MARCA, Rafel *Pere el Cerimoniós i els seus Fills*, Història de Catalunya. Biografies Catalanes, Vol. 7, Ed. Vicenç Vives, pp 172-173.
- 8.- FELIP, J. Obra citada, pp 84-85.
- 9.- MORERA, E. Obra cita, pàg. 62.
- 10.- CORTIELLA, Francesc. *Una ciutat catalana a darreries de la Baixa Edat Mitjana: Tarragona*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1984, pàg. 357.
- 11.- CORTIELLA, F, obra citada, pp. 366-367.
- 12.- ALTISENT, Agustí *Història de Poblet*, Poblet: Abadia, 1974, pp 409-410.
- 13.- GUAL I VILÀ, Valentí, «Sobre lladres, bandolers i malfactors. Sarral als temps moderns» a *Segon recull de treballs*. Revista El Baluard i editorial Artyplan. Barcelona, 1999, pàg. 153.
- 14.- FELIP, J. Obra citada, pàg. 97.
- 15.- CORTIELLA, F, obra citada, pp 379-380.
- 16.- FLORENSA, N i GÜELL, M., «Pro Deo, pro regi et pro patria». *La revolució catalana i la campanya militar de 1640 a les terres de Tarragona*, Ed. Òmnium Cultural, Barcelona 2005, pàg. 69.
- 17.- FLORENSA, N i GÜELL, M., obra citada, pàg. 208.
- 18.- FLORENSA, N i GÜELL, M., obra citada, pàg. 218.
- 19.- GÜELL JUNKERT, Manel «La Conca de Barberà i la Baixa Segarra en flames. La Campanya de Lleida de 1642» a *Recull*, núm. 3, Associació Cultural Alt Gaià, Santa Coloma, 1993, pp.147-150.
- 20.- CAPDEVILA MIQUEL, Tomàs *Sarreal, notes històriques de la vila*, Edició facsímil, Ajuntament de Sarral, 1985 (1934), pàg. 56.
- 21.- GÜELL, M., obra citada, pàg. 153.
- 22.- VENTURA I SOLÉ, Daniel, «L'època de la Guerra dels Segadors a Sarral» a *El Baluard*, (Sarral), 2 (1983), pp. 4-5.
- 23.- GRAU I PUJOL, Josep M^a, «La Guerra de Successió a la Conca de Barberà» a *La Guerra de Successió a la Conca de Barberà. Conferències que van tenir lloc...*, Ed. Consell Comarcal de la Conca de Barberà, Montblanc 2007.
- 24.- VENDRELL I ANGUERA, Joan «Les muralles de Sarral» a *El Baluard*, 10 (1984).